

Виктор ЛИЛЧИК

МАРКОВ ГРАД — МАТКА

Освен градовите во кои живеело цивилно население и војска во средниот век насекаде во Македонија се среќаваат доминантни укрепени објекти — тврдини. Тие биле градени или од централната, царска власт, да се зацврсти влијанието во еден крај¹⁾ или тврдините можеле да припаѓаат на локалните феудалци како седишта на нивната моќ во одредени подрачја.²⁾ Третата категорија на овие укрепени места во средниот век биле манастирските тврдини. Познати се голем број на истите во балканските земји.³⁾ Најизразит пример е Света Гора на Халкидик, на која сите позначајни манастирски комплекси се од укрепен тип: Хиландар, Лавра и други.⁴⁾ Несомнено на Хиландар

1) Томо Томовски, Преспа во средниот век, Историја год. XV бр. 2, Скопје 1979, 50, 73-74, сп. за тврдината Василида помеѓу Преспа и Охрид; Бранко Панов, Градската самоуправа во Охрид кон крајот на XI и почетокот на XII век, Историја, XVII бр. 2, Скопје 1981, 87-93; Истиот, Описи на средновековните градови, Историја, год. VI бр. 1, Скопје 1970, 148-155; Иван Микулчиќ, Старо Скопје со околните тврдини, гл. V — Тврди градови од средниот век (византиско — словенски период), Македонска книга, Скопје 1982, 118-128.

2) Б. Панов, Градската самоуправа..., 91-92; Истиот, Охрид во крајот на XI и почет. на XII век во светлината на писмата на Теофилакт Охридски, Археолошки муз. на Македонија, Зборник посв. на Димче Коцо, (1967-1974) кн. VI-VII, Скопје 1975, 193; Т. Томовски, Средновековни градови во Македонија меѓу реките Вардар, Брегалница и Лакавица, Годишен зборник на Филозофскиот факултет, кн. 4 (30), Скопје 1978, 267-294; Истиот, Полошките хисари во XV век, Историја, год. VI бр. 2, Скопје 1970, 166-171.

3) За подрачјето на потесна Србија сп. А. Дероко, Средновековни градови у Србији, Црној Гори и Македонији, Просвета (1950), Београд 1951, Раваница 133, Ресава 136-137; за Косово сп. Иван Здравковић Средновековни градови и дворци на Косову, Београд 1975, Вишеград кај Призрен 23-27, Петровица над Добра Вода 68-71; за Црна Гора спор. Павле Мијовић — Мирко Ковачевић, Градови и утврбења у Црној Гори, Археолошки институт-Музеј Улцињ, пос изд. кн. 13, Београд — Улцињ 1975, 91 с. 64, утврдени манас. комплекси: Мала Госпа, Ратац, Краина Ком, Морача и др.

4) Д. Богдановић — В. Бурић — Д. Медаковић, Хиландар, Београд 1978, 68 план на Хиландар; А. Дероко, Света Гора, Београд 1977, 1-61.

се угледале и другите укрепени манастирски комплекси во внатрешноста на Балканот.

На подрачјето на денешна СР Македонија исто така постоеле црковни, манастирски комплекси надвор од градовите. За жал истите сè уште не се поцелосно претставени во научната литература. Во таа смисла сметаме дека и нашиот прилог ќе претставува скроман придонес во расветлувањето на оваа проблематика. Збор станува за Матка кај Скопје, околу која постојат пет средновековни цркви и уште неколку истовремени црквички кои не се истражени.⁵⁾ Црквите се разместени на излезот од клисурата на Треска и на високите карпи во клисурата. Несомнено тие претставувале една култна целина, еден манастирски комплекс израснат главно во XIV век. Тоа е наша Света Гора во минијатура.

На едно непристапно место над десниот брег на реката Треска се наоѓа црквата Св. Никола во Нир, а подолу кај селото Шишево црквата Св. Атанасиј.⁶⁾ На левиот брег во клисурата се наоѓа црквата Св. Андреја, а надвор од клисурата, под денешното село Матка, се наоѓа најголемата манастирска црква во овој комплекс Св. Богородица — Матка.⁷⁾

Високо на карпите над клисурата се наоѓа манастирската црквичка Св. Недела. Потезот околу неа селаните и денес го викаат Марков Град. Во текот на 1982 и 1983 година детално го истражував овој локалитет, кога констатирав и остатоци од одбранбени сидови, внатрешни сидови на укрепениот комплекс. Истите се премерени и технички снимени, изработен е план на истиот. За него ќе стане збор во натамошниот текст.

Локалитетот го привлекува вниманието како со својата необична местоположба, така и со интересната концепциска диспозиција на посебните тврдински делови. Тој се наоѓа 2 километри јужно од селото Матка, 500 метри јужно од урнатините на двете средновековни црквички Св. Спас и Св. Троица, и 13 километри на 3/3 од центарот на Скопје (сл. 1).

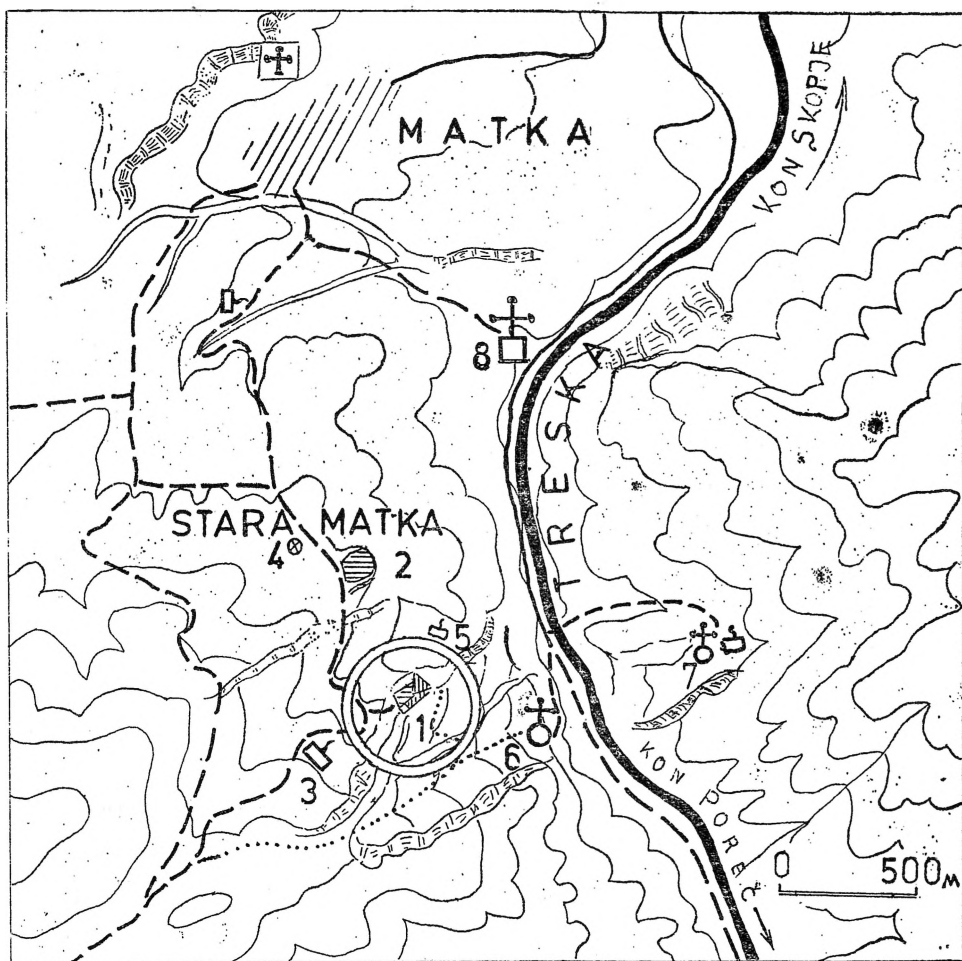
Местоположбата на локалитетот навестува широки одбранбени можности. Тој е сместен на тешко пристапна позиција, високо на карпите што се издигаат веднаш над црквата Св. Андреа. Најдобриот пристап доаѓал од западната страна и бил блокиран како што ќе видиме со доволно широки одбранбени сидови.

Тврдината е досега непроучена во науката, веројатно затоа што била извонредно вешто вклопена во карпите, оддалеку нè

⁵⁾ И. Микучиќ, н.д. „Св. Спас“, Матка, 97—98; Истиот, Траги од ранохристијански базилики околу Скопје, Годиш. зборник на Филозофскиот факултет, кн. 7 (33), Скопје 1981, 106.

⁶⁾ Константин Петров, Преглед на сакралните споменици во Скопје и околината од XI до XIX век, Споменици за средновековната и понова историја на Македонија, том I, Скопје 1975, 83—84.

⁷⁾ Истиот, н.д., 84—85.

Сл. 1. Позиција на локалитетите околу Матка

се забележува, па дури и одблиску без темелно истражување и техничко снимање на нејзините останки, тешко може да се препознаат површинските делови. Досегашните истражувачи, всушност, повеќе биле заинтересирани за прквата, а Марковиот Град го спомнувале само попатно, во една или две реченици, без поблиску да го проучат и претстават.⁸⁾

⁸⁾ Радивоје Љубинковиќ, Српски црквени споменици у клисури реке Треске, Хришћанско дело, књ. XXIV, Скопје 1940, 6; Мирјана Ђоровиќ-Љубинковиќ, Црква Свете Недеље над клисуром реке Треске и проблем њеног датовања, Зборник заштите споменика културе, том II, св. 1, 1951, Београд 1952, 95; А. Дероко, Средњовековни градови..., 194; Јован Хаџи Васиљевиќ, Скопје и његова околина, Београд 1930, 429. Последниот спомнува „Маркоф град“ (и „Кале“) и „Марков лаг“ (тунел), и вели дека тоа се останки на римски старини.

Историјат. Разликуваме постара градежна фаза, од доцноантичкиот период, рефугиум од V—VI век од н.е. Оваа постара градежна фаза е евидентна преку изобилие на доцноантичка градежна керамика: многу доцноантички градежни тули (долж. 42 x деб. 4,6 см) и многу истовремени покривни тегули — коринтски тип (шир. 42 x деб. 2,5 см). И сета градежна керамика всидана во црквата Св. Недела е всушност доцноантичка, секундарно употребена. Веројатно и сидното платно регистрирано под југозападниот средновековен сид, односно пред портата, е дел од доцноантичката тврдина (сл. 4, а, б, бр. 2).

Втората и порепрезентативна градежна фаза е тврдината од средновековниот период. Таа ги содржи следните делови:

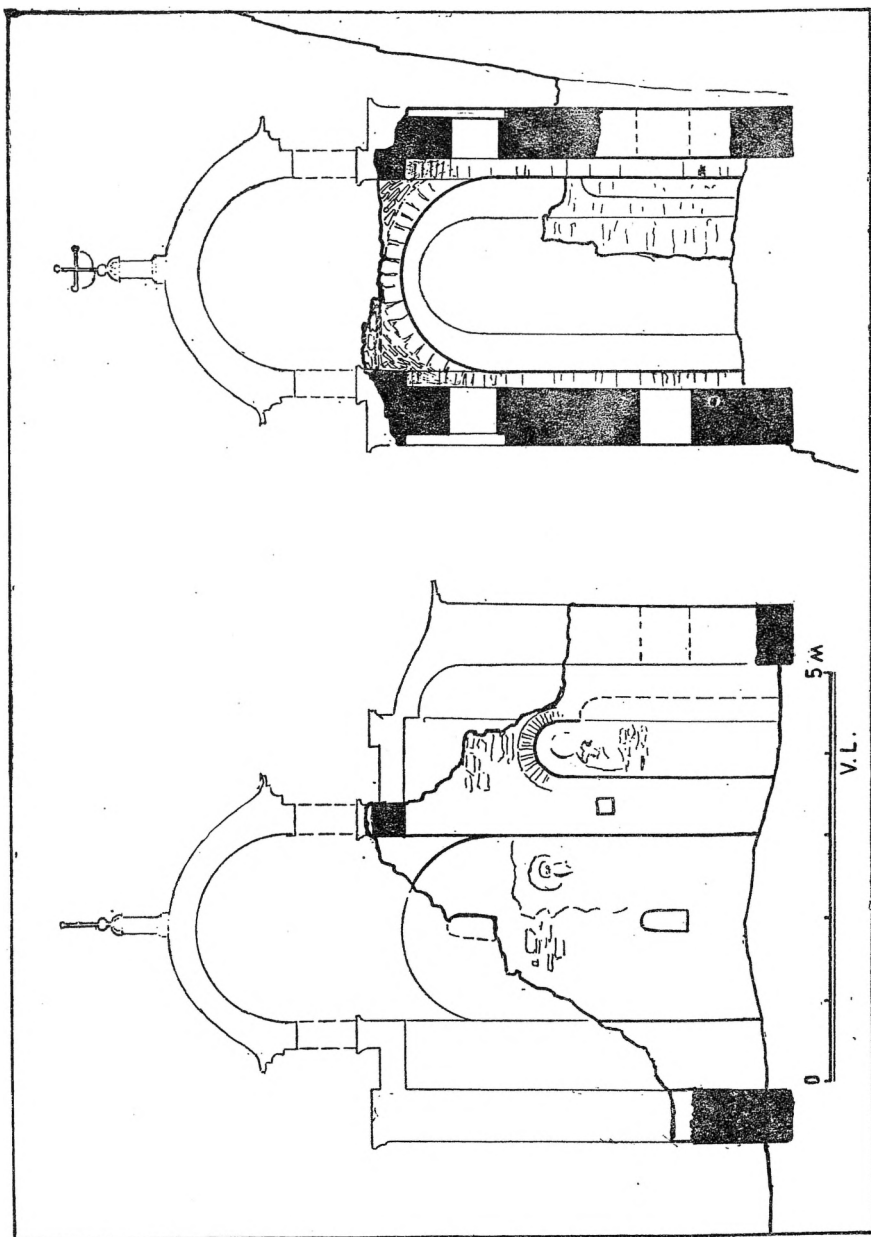
Горни град (акропола). Тој има форма на неправилен триаголник со димензии 55 x 52 метри, зафаќа површина од 0,25 хект. Приближно во неговата средина се наоѓа мало карпесто, зарамнето плато (20 x 17 м.), делумно подсидано од северната и источната страна. На ова плато се сместени двата централни тврдински објекти (сл. 2, бр. 1 и 2).

1. Црквата Св. Недела. Таа е мала, еднокорабна, куполна црква, и според просторната елевација се вбројува во типот цркви со стеснет впишан крст. Има правилна ориентација 3 — И. Дебелината на сидовите 0,70 м. Долга е 5,90 (со апсидата 6,50) и широка 4,05 м. Била сидана со кршен и приделкан камен, со употреба на керамички градежен материјал (од доцноантичка провениенција, тука во секундарна употреба) делкани бигорни блокови во горните партии на сводот и куполата. Апсидата е од внатре полукружна, од надвор тространа. Северно и јужно од неа се наоѓаат две полукружни ниши, одозгора пресведени со полукружни лацци. Денес висината на сводот, односно лакот врз кој се потпирала куполата изнесува 4,12 м. (сл. 3 а, б). Куполата не е сочувана, но секако била конструирана со тамбур и полукалота.⁹⁾ Таа се опирала преку 4 пандантифи (денес сочувани само двата источни, сл. 8, 10), врз два источни пиластри и западни проширувања на сидот, односно преку пресводените лацци помеѓу северниот и јужниот сид. Перфорации; црквата имала влез од западната страна, и веројатно мал прозорец во апсидата, кој не е сочуван. Потоа по два прозорци — монофори во северниот и јужниот сид, поставени еден над друг (сл. 3). Сочувана е во целост само долната монофора во сев. сид, голема 37(20) x 45 см.

Денес црквата се наоѓа во мошне лоша, дури загрижувачка состојба. Срушена и засипана. Од горните партии останал само источниот лак врз кој се наоѓала куполата (сл. 8). Апсидата во

⁹⁾ М. Љубинковић, н.д., 96. За бронзениот крст што ја красел оваа купола, голем 0,37 x 0,25 м, датиран во XIV в., спореди Светозар Радојчић, Старине црквеног музеја у Скопљу, Скопље 1941, 85.

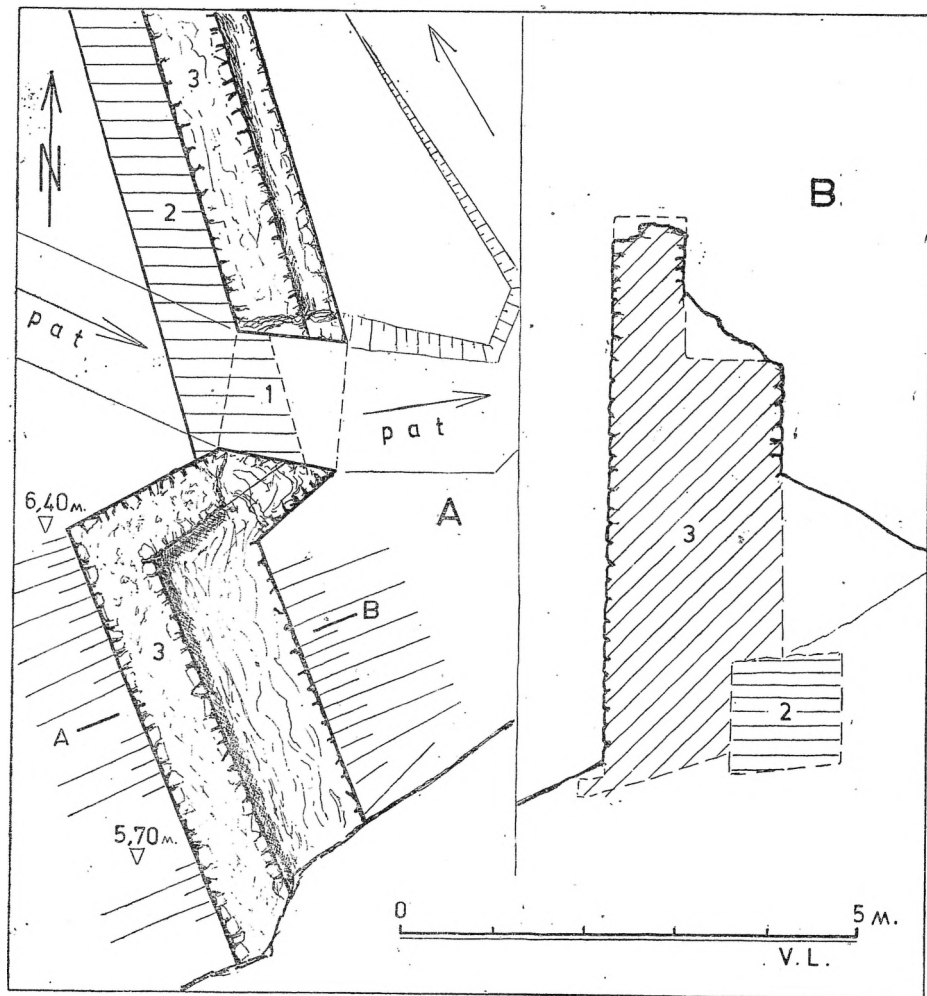
голем дел е пробиена. Западниот дел, особено горните партии недостасуваат, а останати се само темелите во висина до 1 метар. Фреските веќе многу тешко се распознаваат бидејќи се речиси напoлно уништени. Од тука и студијата за фреско анализа-

Сл.3 Средновековна црква "Св. Недела". Надолжен и напечен пресек

та на Мирјана Љубиновиќ претставува единствен и мошне ценет прилог за фреско-сликарството на оваа црква.¹⁰⁾

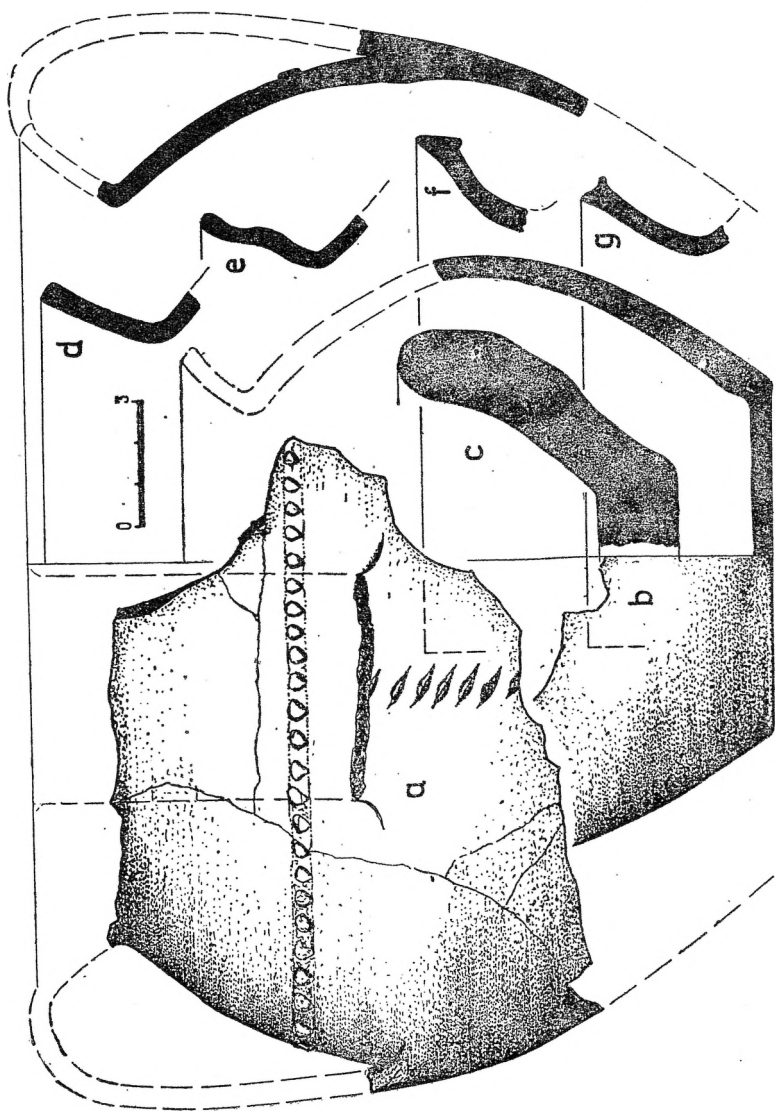
2. Централен станбен објект. На 5 метри северозападно од црквата се наоѓаат темелите на една средновековна зграда. Таа има правоаголна основа, голема 14,70 x 6,50 м и ориентација 3 — И. Внатрешноста е поделена на две простории. Поголемата западна, 7,60 x 5 м, и помала источна 4,70 x 5 м (сл. 2, бр. 2). Сидовите се широки 0,80 м и сидани се од кршен камен поврзан со бел варовен малтер. Од објектот денес останале само плит-

Сл. 4. Одбранбен бедем со влез во градот. План и пресек.

¹⁰⁾ М. Љубинковиќ, Цркве Свете Недеље..., 95—105.

ките темели, со траги на внатрешен малтерен премаз. Во прос-
ториите се регистрирани повеќе фрагменти од средновековна
грнчарија, меѓу кои одбравме делови од една црепна за печење
на леб (сл. 5 ц), дел од еден керамичен сад — кујнско длабоко
тендере со две рачки, како и неколку карактеристични фраг-
менти на ободи (сл. 5 а,д,е,ф,г). Нивните форми, како и украси-
те на спомнатиот длабок сад, упатуваат на датирање во втората

Сл. 5 Средновековна кујнска керамичка. 14 в. "Марков град" Магика

половина на XIV век.¹¹⁾ Меѓу керамиката во истиот објект забележени се и полно животински коски, главно од: дива и домашна свиња, овца-коза, говедо, кокошка, рогови од елен итн.

Сл. 6. Марков Град — Матка. Поглед од северозапад,

За одбележување е изведувачето на големиот североисточен подсид. Тој веројатно првобитно бил пократок (сл. 2 бр. 11), но бидејќи се укажала потреба за фундаирање на објектот кон североисток, било неопходно да се досида дополнителен подсид. Истиот е изведен мајсторски, висок до 7 метри, со неколку остри преломи, кои секако имаат функција на контрфори.

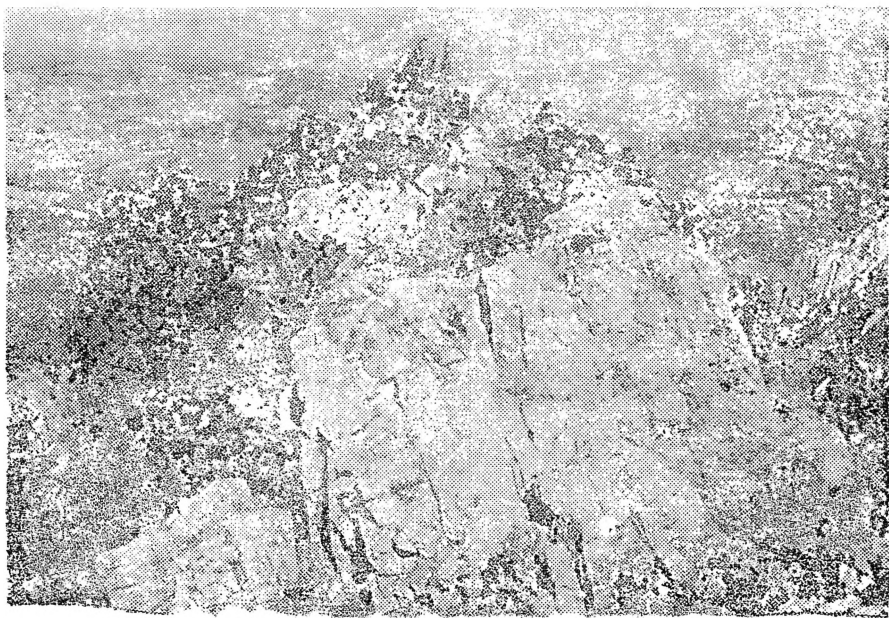
Западен одбранбен сид. Долг е 62,5 метри, и широк 1,20 — 1,80 метри. Неговата конструкција потсетува на други слични примери во Скопско, на пример, од средновековниот град Кожле.¹²⁾ Имено тука постои заштитен, одбранбен градобран. Најголема сочувана висина изнесува 6,50 м. На јужниот дел од сидот била оформена вовлечена градска порта.¹³⁾ Влезот е широк 1,30 м. Височината не е сочувана, меѓутоа изнесувала околу 2 метри судејќи според вдлабнатините за цврстите дрвени греди — надвратници, големи 0,18 x 0,10 м.

¹¹⁾ Marija Bajalović-Hadži-Pešić, *Keramika u srednjovekovnoj Srbiji*, Muzej grada Beograda; monogr. 8. Beograd 1981, 47—50; Đorđe Janković, *Srednjevekovna grnčarija donjeg srpskog Podunavlja*, *Balkanoslavica* 3, Prilep — Negotin 1974, 105.

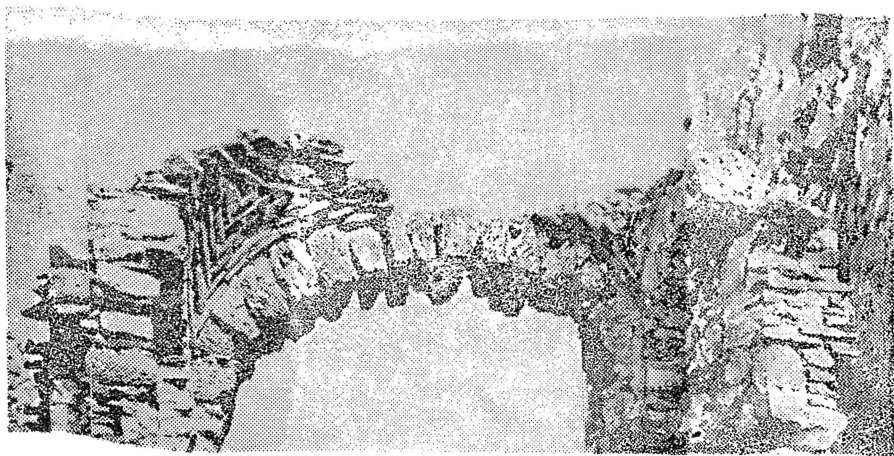
¹²⁾ И. Микџиќ, *Старо Скопје...*, Т. 33 б. сл. 77, бр. 12.

¹³⁾ М. Љубинковић, н.д., 95. За портата се вели дека била железна и стоела до 1790 година, кога некој Албанец ја прековал во алатки.

Од портата кон север бедемот јасно се следи уште 9 метри. Во овој дел на едно место градобранот бил прекинат со изведбата на една т.н. „пушкарница“, всушност создаден е излез за изведување на одбранбени активности со лесно или потешко оружје.

Сл. 7. Јужна одбранбена кула. Поглед од југ.

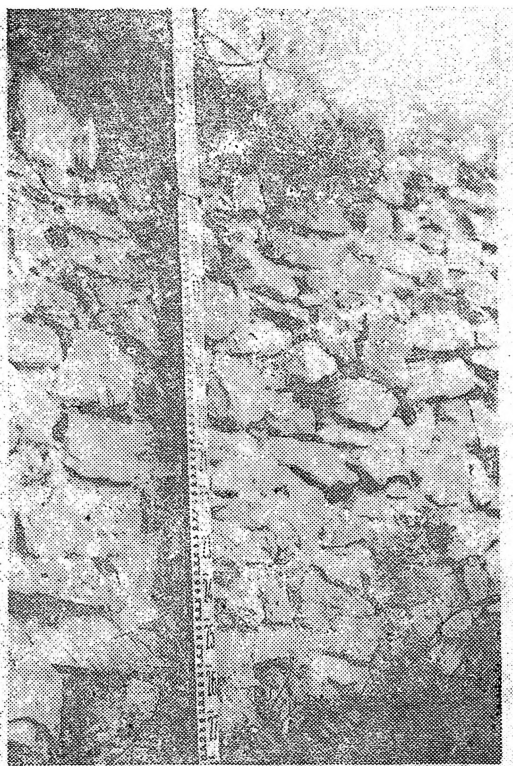

Сл. 8. Св. Недела, остатоци на горните партии.

Во средишниот дел на западниот одбранбен сид, конфигурацијата на теренот формирала една истурена карпеста позиција која градителите на тврдината ја искористиле да конструираат тесна правоаголна одбранбена кула, голема 4,5 x 3 метри (сл. 2 бр. 5).

Северен одбранбен сид. Се спојува со западниот под остар агол во најистурената северна точка. Овој сид го следиме во должина од 70 метри. Всушност тој затвора една неправилна тераса голема 50 x 10 м. Во нејзиниот западен дел регистриран е уште еден цврст средновековен објект (бр. 6 на сл. 2), голем 11,50 x 6 м, кој на северната страна бил прилепен на одбранбениот сид.

Тврдината имала уште еден влез, на источната страна, широк 1 метар (сл. 11). Од него надолу кон црквата Св. Андреја водела стрмна патека преку која некогаш се излегувало на важната сообраќајница Скопје — Пореч.¹⁴⁾

Сл. 9. Северен одбранбен сид. Детал.

¹⁴⁾ Ѓорче Петров, Материали по изучувањето на Македонија, София 1896, 363.

Тврдината од јужната страна била ограничена со речиси вертикални карпи. Овие карпи формираат во висина од дваесетина метри над црквата тесен карпест гребен, кој скалесто се искачува нагоре кон југозапад. Овој гребен доминира над тврдината и западниот подград, и како таков претставувал извонредно погодна можност за напад од страна на некогашните агресори. Водејќи се според оваа заканувачка можност градителите на тврдината биле апсолутно принудени да го осигураат овој опасен пристап. Затоа искористиле едно природно возвишение на оддалеченост 55 метри јужно од црквата и го утврдиле со една одбранбена кула со правоаголни контури. Тоа е всушност оној објект спомнуван од досегашните истражувачи, и жителите на Матка, под името „Маркова ветерница“.¹⁵⁾ Утврдениот купест врв (сл. 7) одлично можел да ја покрива и штити тврдината. Денес на површина од околу 4 x 4 м се гледа изобилие на градежен шут: кршен камен со траги на малтер, по некој фрагмент на тула, интензивен, црн културен слој земја (горел). Многуге фрагменти на средновековна керамика, железни клинци, делови од препни, многу животински коски, сведоци се за извон-

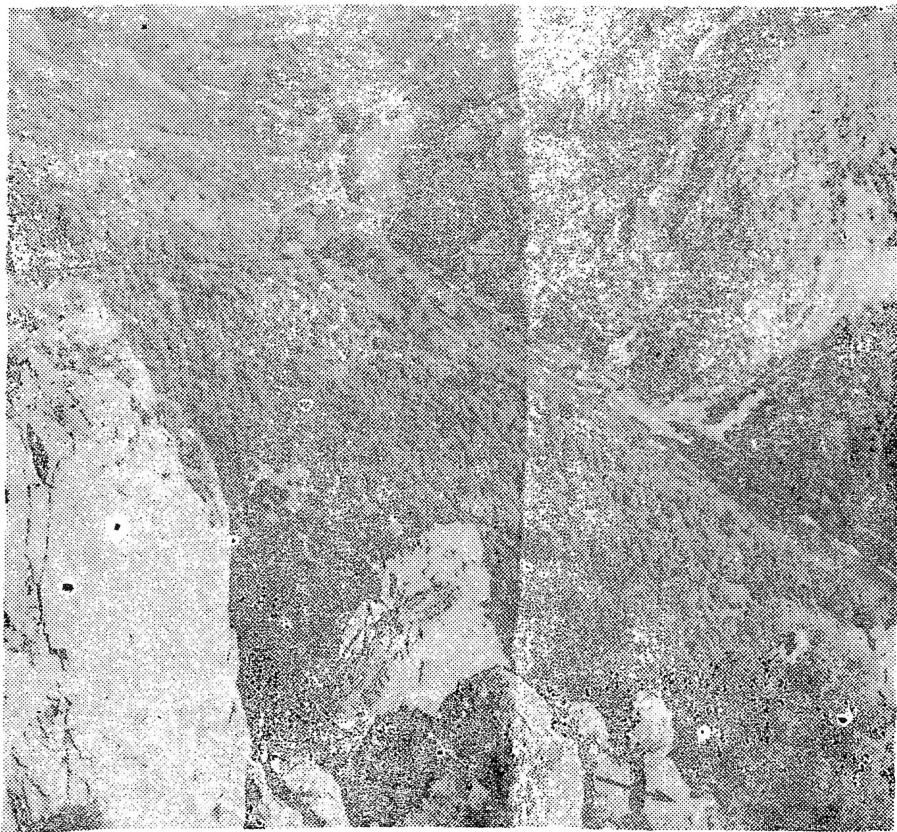

Сл. 10. Св. Недела, североисточен пандантиф.

¹⁵⁾ М. Љубинковић, н.д., 95; Р. Љубинковић, н.д., 6.

редното значење на ова место, кое било постојано запоседнато од страна на тврдинската стража.

Западно подградие. Ова подградие се простира западно од тврдината на површина од околу 120 x 50 м. На неговата површина се забележуваат интензивни траги од културен слој и градежен материјал (сл. 5). Било обградено од северната и западната страна со масивен одбранбен ѕид, чиито останки се забележуваат особено на северозападниот агол. Тука се наоѓа сочуван дел од бедемот во должина од десетина метри, висина 3 метри и широчина 1,80 м (бр. 9 на сл. 2). Траги од населба се среќаваат на голем потез од двете страни на патот што води надолу кон Св. Спас. Инаку тврдината се снабдувала со вода од изворите „Долна ковачица“, под тврдината, и „Горна ковачица“, се наоѓа околу 500 метри западно и високо во планината. Од последниот извор водата веројатно била спроведена дури до тврди-

Сл. 11. Источен излез од тврдината и поглед кон долината на р. Треска десно

ната преку керамички цевки, чишто останки се забележуваат околу самиот извор, кој денес е пресушен.

Изградените ѕидни партии на тврдината побарувале големо количество вар за малтерот. Во врска со ова, на локалитетот „Благун“, кој се наоѓа 60 метри северозападно од Св. Спас, а пред Краста, се забележуваат две кружни контури на старите средновековни варници.

* *
*

Наведените елементи: конструкцијата на одбранбените ѕидови, црквата Света Недела, централната зграда во тврдината, придружниот објект — спремиште за чување на прехранбени продукти, средновековната кујнска керамика, одат во прилог на констатацијата дека се работи за една средновековна тврдина која во овој историски период претставувала збег и цврсто засолниште за околните многубројни манастири и цркви.

Ова тврдење станува поаргументирано во колку ги имаме предвид, покрај опишаните елементи, и датирањето на целиот комплекс. Имено фреско анализата, односно проценката на ѕидовата керамика временски го одредуваат во втората половина на XIV век. А тоа се децениите по смртта на царот Стефан Душан. Тоа е време кога се изградуваат многу мали феудални, или црковни — манастирски тврдини,¹⁶⁾ време на засилување на феудалниот сепаратизам, на создавање самостојни државички, како и постојани турски навлегувања и завладувања на Македонија.¹⁷⁾

Манастирската тврдина на Марков Град била изградена во тоа време и со своето егзистирање претставува значаен споменик за периодот кој им претходел на турските завладувања во Македонија.

¹⁶⁾ И. Микучиќ, н.д., 128.

¹⁷⁾ Георгије Острогорски, Византија и Словени, Сабрана дела Георгија Острогорског књ. 4, Београд 1970, Серска област после Душановата смрт, 423—654; Евгениј П. Наумов, Феудалниот сепаратизам и политиката на Душан во 1342—1355, Историја, год. IV, бр. 2, Скопје 1968, 63—75; Е. Наумов, Јужнословенскиот епос и проблемите на српското средновековие, Историја, год. IX, бр. 2, Скопје 1973, 97—144.

„MARKO'S TOWN" — MATKA

S u m m a r y

The Middle Ages settlements in Macedonia can be determined mainly in three categories: towns inhabited by civilians and army; dominant fortresses, and the third type — monastery fortresses. A monastery fortress described in the text is found on the locality „Marko's town".

The author researched the locality „Matko's town" by the village of Matka, near Skopje from 1982 to 1983. The complex consists of upper town (acropolis) with area of 0,25 hkt. surrounded with firm fortification border (defending towers, rampart and gate). The following objects are found in it: the church Sv. Nedela (St. Sunday), the central object; a ware house on the northern terrace, and a south defense tower high on the stones over the fortress, for defense of attack from the south ridge. A wide western undertown with an area of about 0,5 hkt. is also registered. A fragments and parts of Middle Ages potteries are found.

The analysis of the frescoes, as well as the estimate of the Middle ages ceramics date the fortress from the second half of the XIV century, in the time after the death of the czar Stefan Dušan. It is the time when the feudal separatism is strengthening, and also it is the time of building small feudal and church monastery fortresses as the one on „Marko's town" by the village of Matka.